

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖГАЛУЗЕВОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті аналізується стан міжгалузевої конкуренції в Україні. Робиться наголос на недостатності переливання капіталу між галузями економіки. Для подолання такого стану автором пропонується здійснити ряд заходів щодо полегшення міжгалузевого руху капіталу шляхом розвитку фондового ринку, вирівнювання умов конкуренції, зниження інституційних бар'єрів.

The conditions of an interbranch competition in Ukraine are analyzed in the article. The main accent is done on insufficient capital transfusion between branches of economics. For further overcoming of such conditions it is proposed by author to carry out a number of measures such as: development of the financial market, alignment of competition conditions, reduction of monopolistic institutional barriers.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Загальновідомо, ідо рівень розвитку конкуренції є індикатором стану розвитку ринкової економіки. Особливого значення у якості такого індикатору набуває міжгалузева конкуренція, адже саме вона визначає спосіб руху капіталу у ринковому середовищі.

Під міжгалузевою конкуренцією в сучасній економічній літературі розуміють капіталістичну конкуренцію між різними сферами виробництва, що призводить до встановлення таких середніх цін, що забезпечують капіталам, зайнятим у різних галузях, однакову середню норму прибутку. Міжгалузевий механізм переливання капіталу, діючи на зміну норм прибутків у різних галузях, обумовлює розподіл інвестицій між цими галузями, виявляє найбільш перспективні для розвитку сфери економіки та сприяє їх загальному економічному розвитку. Саме цим обумовлюється актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор. Загальноприйнято вважати, що тенденція до усереднення галузевих норм прибутку найбільш повно виявилася у класичному періоді вільної конкуренції ХІХ століття. «За умов вільної конкуренції та відсутності монополій перелив капіталу відбувався шляхом прямого вилучення капіталу з однієї галузі та перенесення його в іншу галузь або шляхом нерівномірного нагромадження капіталів у різних галузях, як головна форма переливу капіталу» [1, с.63].

Однак, на практиці, ця гіпотеза не знайшла статистичного обґрунтування. Так, статистична перевірка гіпотези на основі промислових цензів СІНА, що була проведена Нікітіним С.М., красномовно свідчить, що у ХІХ столітті існували такі сталі відхилення у галузевих нормах прибутку, що тенденція до їх усереднення не проявлялася. Вирішальною причиною останнього, як твердить автор, були перепони локально-територіального характеру на шляху міжгалузевого й навіть внутрішньогалузевого переливання капіталу [2,с.38].

ХХ століття привнесло свої якісні зміни у процес переливання капіталу. Так, з одного боку діяли чинники, що сприяли міжгалузовому переливанню капіталу, а з ін

шого - головною перепорою на шляху переливання капіталу стало існування монополій в основних галузях народного господарства.

Проте, як свідчать статистичні дослідження, у більшості галузей з олігополістичною структурною монополістичні бар'єри все ж не були достатньо високими, щоби серйозно перешкодити міжгалузевому переливанню капіталу; навіть у галузях з найбільшою ринковою владою великих компаній, все ж зберігаються канали міжгалузевого переливу капіталу у вигляді притоку капіталу у ці компанії, та у появи в подібних галузях нових виробників у якості філіалів міцних компаній з інших галузей. Прикладом можуть служити роботи радянських вчених Аганбегяна А.Г. [1,с.59-73], Нікітіна С.М. [3,с.277-343], Рудакової І.Є. [4,с.123-146], Седова В.І. [5,с.5-29], та закордонних науковців Бейна Дж. [6,с.413-413], Епштейна Р. [7,с.56], Стиплера Дж. [8,с.48].

Однак, слід враховувати, що дані щодо міжгалузевого переливання капіталу в ХХ столітті були напрацьовані на основі аналізу розвиненої економіки, зокрема економіки США. У зв'язку з цим постає питання: чи працюють вказані вище взаємозв'язки в умовах перехідної економіки, зокрема економіки України? На жаль, у нашій країні досі відсутні фундаментальні дослідження за цим колом проблем.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Перші спроби зробити подібний аналіз на базі даних української реальності були зроблені Гейцем В. [9,с.10], а також у спільній праці Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики та Інституту Економічного Прогнозування [10,с. 57-60].

Результати даних досліджень свідчать про те, що в сучасній економіці України існує широка диференціація рівнів рентабельності, яка є індикатором слабого міжгалузевого переливання капіталів й, відповідно, інвестиційного потенціалу. Великі відхилення та диференціація прибутковості різних видів економічної діяльності є свідченням непорядкованості структурної, цінової та податкової політики, істотних недоліків у системі державного регулювання економіки, конкурентної політики. Проте, на нашу думку, у даних роботах не були чітко окреслені глибинні причини, що викликали подібну ситуацію, шляхи щодо її подолання. Також аналіз не проводився в динаміці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, метою нашої статті буде дослідження стану міжгалузевого переливу капіталу в сучасній економіці України. Для досягнення зазначеної мети в статті вирішуються наступні завдання.

1. Дослідити стан розвитку міжгалузевої конкуренції в Україні.
2. Визначити фактори, що заважають міжгалузевому переливанню капіталу.
3. Окреслити шляхи пошкваллення переливання капіталу між галузями.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як відомо, найбільш точним вираженням норми прибутку є відношення маси прибутку до величини власного капіталу підприємства або його обсягу реалізації. Проте за браком статистичних даних щодо власного капіталу підприємств у розрізі видів економічної діяльності в Україні, у нашому дослідженні буде використано показник рентабельності - тобто відношення прибутку до оподаткування до витрат операційної діяльності. Про важливість показника рентабельності як індикатора економічних пропорцій в економіці наголошує у своїх дослідженнях ряд українських вчених [9,с.10].

Загальновідомо, що економічна статистика прибутків, особливо у трансформаційних економіках, потребує досить обережного та критичного підходу. Адже статистичні дані про прибутки, та, відповідно, рентабельність, є найбільш недостовірними та фальсифікованими. Викривлення реального стану речей починається ще у самих витоків статистики прибутків - на стадії складення балансів та фінансових звітів підприємств. Безумовно, можна стверджувати що вітчизняний бухгалтерський облік недосконалий, прибуток систематично

занижується, і таке інше, проте у нашому дослідженні нас цікавить не абсолютний показник прибутку, а відносний його показник, тобто рентабельність. Таким чином, незважаючи на недосконалість бухгалтерського обліку ми вважаємо за можливе побачити загальну тенденцію руху показника рентабельності, його «траєкторію» на певному відрізку часу.

Також при аналізі статистики прибутків важливо брати показники за достатньо довгий проміжок часу. У межі нашого дослідження потрапляють дані за 2000-2003рр. Слід зазначити, що довгостроковий аналіз рентабельності в Україні не є можливим через відсутність належних даних за тривалий період. За період існування незалежної України державна статистика не накопичила достатніх даних для широкомасштабних фундаментальних досліджень. Проте ті дані, що наявні на сьогодні, вже спроможні висвітлити деяку картину. Розглянемо динаміку загального показника рентабельності за видами економічної діяльності України, див. табл.1 та 2.

Таблиця 1.

Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності в Україні за 2000-2003 рр. [11, с. 115]

Вид економічної діяльності	2000	2002	2003
Усього	2,7	4,2	4,3
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	-1,6	0	4,2
Промисловість	4,8	2,6	3,3
Будівництво	1,3	1,2	2,2
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з їх ремонту	1	14,9	6,9
Транспорт і зв'язок	2,4	9,2	11
Фінансова діяльність	8,2	17,1	13,1
Освіта	13,7	14,5	13,6
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2,6	3,1	2,2

За даними таблиць можна зробити наступні висновки. Незважаючи на низькі показники рентабельності (у цілому по економіці України у 2000-2003рр. рівень рентабельності не перевищував 4,3%, хоча це були роки з досить високими показниками зростання ВВП (понад 8% щороку в середньорічному обчисленні), вона все ж мала тенденцію до зростання. Гак, порівняно із 2000 роком у цілому по економіці рентабельність зросла на 1,6 відсоткового пункту, що неможна сказати про реальний сектор економіки, де рентабельність мала тенденцію до зниження, (виключаючи 2003 рік), знизилася на 0,31 відсоткового пункту. Проте у галузевому розрізі такої односпрямованої картини не існує - динаміка рентабельності є різноспрямованою.

Загальна динаміка рентабельності за галузями економіки, та окремо промисловості свідчить про диференціацію рівнів рентабельності. Розкид у рентабельності між галузями економіки та промисловості є не лише значним, а й сталим, що вказує на слабкий міжгалузевий перелив капіталу. За такої диференціації не слід очікувати, що капітал, який сформувався у галузях з високою рентабельністю, стане інвестуватися у галузі внутрішнього ринку.

Таблиця 2.

Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств за видами економічної діяльності за 2000-2003 рр. (%) [12, с.61]

Роки	2000	2001	2002	2003
Вся промисловість	4,8	3,7	2,6	3,3
Добувна промисловість	8,7	11,5	4,4	3,4
Обробна промисловість	5,9	4,2	3,1	4,2
у тому числі:				
Харчова промисловість та перероблення сільсько-господарської продукції	3,3	4	3,3	2,7
Легка промисловість	-0,1	1,1	-1,6	0,4
Виробництво деревини та виробів з деревини	1	3,2	-1,3	3,2
Целюлозна-паперова промисловість; видавнича справа	8,3	8,9	7,1	4,5
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробка	...	1,4	4	1,5
Хімічна та нафтохімічна промисловість	7,8	3,8	1,8	5,2
Металургія та оброблення металу	9,8	5,1	4,6	7,9
Машинобудування	-0,3	4	1,5	1,9
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	-0,6	-1	0,4	-0,2

Незважаючи на це, ми можемо стверджувати, що в останні роки проявляється певна тенденція до згладжування диференціації рівнів рентабельності. Цей процес можна побачити, при розрахунку показника стандартного статистичного відхилення, див. табл.3. Стандартне відхилення за генеральною сукупністю обчислює стандартне відхилення, тобто міру того, наскільки широко розкидані точки усієї генеральної сукупності відносно їх середнього значення. Воно передбачає, що аргументи (рівні рентабельності) охоплюють усю генеральну сукупність, та обчислюється за формулою:

$$\sqrt{\frac{n \sum x^2 - (\sum x)^2}{n^2}}$$

де x - показники рентабельності;

n - кількість аргументів у генеральній сукупності.

Таблиця 3.

Розрахунок стандартного статистичного відхилення за генеральною сукупністю для показників рентабельності операційної діяльності за 2000-2003 рр.

Роки	2000	2001	2002	2003
За видами економічної діяльності	4,3	...	6,2	4,4
За видами економічної діяльності у промисловості	3,8	3,2	2,4	2,1

Розраховані показники стандартного статистичного відхилення протягом 2000-2003рр. мали тенденцію до зменшення. Цей факт красномовно свідчить про тенденцію до вирівнювання рівнів рентабельності. Особливо це стосується видів економічної діяльності у промисловості.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Зіставлення даних про рух норми рентабельності у розрізі видів економічної діяльності України в цілому дозволяє зробити наступні висновки: рентабельність точно

слідуює за ходом економічного циклу та є його чутливим барометром; існує широка диференціація рівнів рентабельності окремих галузей, що свідчить про недостатню мобільність капіталу та наявність перешкод на шляху його руху; загальний тренд свідчить про тенденцію до вирівнювання рівнів рентабельності та формування певного середнього рівня, який особливо чітко простежується на прикладі промисловості.

Отже, статистичний аналіз даних української дійсності дає можливість стверджувати, що у перехідній економіці України, так само як у розвинених економіках, простежується тенденція до формування середньої норми прибутку. Проте, на шляху вільного переливання капіталу існують бар'єри, що не дозволяють цьому рухові відбуватися динамічно. Такі бар'єри обумовлені чинниками як підприємницького так й інституційного монополізму, а також загальною слабкістю ринкової інфраструктури. Аналіз робіт українських, російських та закордонних авторів дозволяє відокремити основні чинники, що негативно впливають на мобільність капіталу. Такими чинниками у транзитивній економіці України є:

1. Наявність монополістичних об'єднань у певних секторах національної економіки;

2. Нерозвиненість фондового ринку. Сьогодні фондовий ринок недостатньо впливає на процес формування національного капіталу - інвестиційний потенціал цього ринку цілком не задіяний. Український фондовий ринок всерйоз ще не почав обслуговувати інвестиційні потреби реального сектора, повного мірою не забезпечує структурної перебудови економіки, вільний перелив капіталів між її галузями.

3. Нерівність умов конкуренції. Нерівні умови конкуренції - головне гальмо реструктуризації та інвестицій у сучасній економіці України [13,с.70]. Нерівність умов конкуренції може приймати найрізноманітніші форми: неоднакові ставки й режим оподаткування підприємств однієї галузі; нерівні умови розподілу землі та державних замовлень; нерівність фактичних цін на енергоресурси для різних компаній у одній галузі; нерівність адміністративних вимог до різних компаній; нерівні умови застосування законів; нерівні умови доступу до експортної інфраструктури.

4. Недостатність експортної моделі господарювання та відсутність належних інструментів міжгалузевого перерозподілу доходів. Так, наприклад, незважаючи на те, що у експортних галузях протягом 2004 року прискорено формувалися додаткові фінансові ресурси, відсутність належних інструментів міжгалузевого перерозподілу доходів та пріоритетність цінних чинників конкуренції не заохочували до їхнього інвестування у якісне переозброєння виробництв та інноваційні процеси у галузях.

На нашу думку, комплекс заходів, спрямований на подолання окреслених вище явищ, стимулюватиме у подальшому міжгалузеву конкуренцію та сприятиме поживленню інвестиційної активності. Такий комплекс заходів повинен містити:

1. Жорсткий контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у монополізованих галузях. Важливе значення для розвитку конкуренції на таких ринках має створення умов, що сприяють вступу на них нових суб'єктів господарювання, у тому числі за участю іноземного капіталу. Необхідно знижувати бар'єри входу на ринки, налагодити дієвий контроль над економічною концентрацією, особливо горизонтальними злиттями.

2. Організація умов для переливу капіталів у реальний сектор економіки з точки зору фондового ринку виглядає як необхідність створення умов для розвитку ринку корпоративних цінних паперів. Для цього необхідно впорядкувати оподаткування операцій юридичних і фізичних осіб з акціями, усунути суперечності з даного питання у різних нормативно-законодавчих документах; посилити ліберальний характер податкової політики; здійснити безумовне скасування ПДВ по угодах з цінними паперами; надати податкові пільги

при довгострокових вкладеннях в акції.

3. Встановлення загальної процедури та вимог, щодо недопущення викривлення конкурентного середовища за рахунок отримання необґрунтованих пільг. Політика у сфері надання державної допомоги повинна засновуватися на таких принципах як рівність суб'єктів господарювання, цільове використання, прозорість та гласність, захист економічної конкуренції, обмеженість у часі, ефективне використання державних ресурсів. Прийняття закону «Про державну допомогу» спроможне, на нашу думку, стимулювати прогрес, інновації, та не давати можливість підприємствам подавляти конкурентів.

Ми впевнені, що сьогодні головне завдання для України - створити систему, де: капітал може вільно і спокійно розвиватись, ринкові відносини стануть панівними, буде гарантоване отримання прибутку приватними власниками, буде діяти могутній середній клас малих та середніх приватних власників. Важливою складовою системи повинна стати потужна конкуренція та вільний перелив капіталу з однієї галузі в іншу.

Література

1. Аганбегян А.Г. Вопросы теории монополярной цены. - М.: Изд-во МГУ, 1961. - 203 с.
2. Нікітін С.М., Нікітін А.С.. Прибуток та переливання капіталу: теоретичні та практичні проблеми. // Гроші та кредит. - 1997. - №3. - С.32-43.
3. Нікітін С.М. Ценообразование в условиях современного капитализма. - М.: Наука, 1973.- 276 с.
4. Рудакова І.Є. Капиталистическая монополия: ее политико-экономическая природа и формы экономической реализации. - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1976.-205 с.
5. Седов В.І. Новые формы конкурентной борьбы в условиях современного капитализма. - М.: «Мысль», 1971. - 279 с.
6. Bain. J.S. Industrial Organization. - New York: Macmillan, 1959. - 412 p.
7. Epstein R.C. Industrial Profits in the United States. - New York, 1931. - 695 p.
8. Stigler G.J. Capital and Rates of Return in Manufacturing Industries. - Princeton, 1963. - 680 p.
9. Геець В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії // Економіка України. - 2005. - №5. - С.4-17.
10. Розробка рекомендацій стосовно визначення та аналізу критеріїв відчутності впливу на умови конкуренції на ринку: Звіт про науково-дослідну роботу / АМК України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, ПАН України, Інститут Економічного Прогнозування. - УДК 338; № ДР 0104U006647; Інв. № 02-02. -К., 2004.-149 с.
11. Фінанси України за 2003 рік. - К.: Держкомстат України, 2004. - 153 с.
12. Статистичний щорічник України за 2004 рік. - К., 2005. - 1256 с.
13. Костусев О.О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. - К.: КНЕУ, 2004. - 310 с.